

MUZEUM STUTTHOF W SZTUTOWIE

Stutthof

Zeszyty Muzeum

5

WROCLAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO
1984

ARTYKUŁY

Bogdan Chrzanowski

JÓZEF OLSZEWSKI (1909—1942)

Groźba biologicznego wyniszczenia narodu polskiego zmusiła społeczeństwo do podjęcia powszechnej samoobrony i walki z hitlerowską okupacją. W latach 1939—1945 na terenie okupowanego kraju istniało ponad 300 tajnych organizacji. Niektóre powstały jeszcze w czasie kampanii jesiennej 1939 r.¹

Konspiracja polska, ogarniając szerokie rzesze społeczeństwa, charakteryzowała się różnorodnością form działania, uzależnioną od specyfiki danego terenu. Wielu wybitnych organizatorów konspiracyjnych zginęło bezimiennie. Niekiedy zaś historiografia powojenna rozporządza jedynie fragmentarycznymi danymi odnośnie do działaczy Polski Podziemnej.

Artykuł niniejszy jest próbą przedstawienia sylwetki oficera Związku Walki Zbrojnej — Armii Krajowej — Józefa Olszewskiego. Przez stosunkowo długi okres postać ta znana była w literaturze pod pseudonimem „Andrzej”². Natomiast w latach 1968—1970 miała miejsce polemiczna dyskusja w związku z artykułem K. Ciechanowskiego, w którym wystąpiła zbieżność nazwisk: osoby nas interesującej, czyli oficera ZWZ-AK J. Olszewskiego, oraz innego J. Olszewskiego — konfidenta gestapo³. Z innych publikacji traktujących o J. Olszewskim należy wymienić artykuł W. Tylży oraz pozycje: K. Ciechanowskiego, A. Męclewskiego czy wreszcie wydawnictwo W. Jastrzębskiego i J. Szilinga poświęcone oku-

¹ Szerzej T. Tarnogrodzki, R. Tryc, *Polskie organizacje konspiracyjne w latach 1939—1945*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1966, nr 4; *Encyklopedia II wojny światowej*, Warszawa 1975, s. 234.

² Por. L. Lubecki, *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim w latach 1939—1945*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne”, 1961, z. 1—2, s. 34, 56; tenże, *Harcerze wybrzeża w walce z okupantem w latach 1939—1945*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne”, 1962, z. 8—10, s. 71 i n. Zob. także L. Sławomirski, *Niektóre aspekty ideowo-polityczne ruchu oporu na Pomorzu Gdańskim*, Gdańsk 1963.

³ Por. K. Ciechanowski, *Pomorski Okręg Armii Krajowej*, WTK, 1968, nr 22, s. 6—7; tenże, *W sprawie zbieżności nazwisk*, *ibid.*, 1970, nr 21, s. 7. Należy podkreślić, iż „Andrzej” nie miał nic wspólnego z owym konfidentem. Zob. B. Chrzanowski, *Zarys struktury organizacyjnej SZP-ZWZ-AK na Pomorzu Gdańskim (Reichsgau Danzig-Westpreussen) w świetle wydawnictwa „Armia Krajowa w dokumentach”*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum”, 1977, nr 2, s. 111.

pacji Pomorza⁴. Z kolei w książce J. J. Tereja, przedstawiającej dzieje SZP-ZWZ-AK, J. Olszewski mylnie figuruje jako szef sztabu, a następnie pełniący obowiązki komendanta Pomorskiego Okręgu ZWZ-AK⁵.

W niniejszym artykule wykorzystano szczątkowe dokumenty dotyczące J. Olszewskiego, relacje jego rodziny oraz osób z nim współpracujących podczas okupacji.

1. Józef Olszewski, ps. „Andrzej”

Józef Olszewski, syn Leona i Jadwigi z domu Fawrel, urodził się 10 I 1909 r. w Gostyninie w rodzinie robotniczej. Ojciec jego był stola-

⁴ W. Tylza, *Kim był „Andrzej”?*, „Dziennik Bałtycki”, 26—27 IV 1970, s. 4, 6; K. Ciechanowski, *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim 1939—1945*, Warszawa 1972, s. 222, 228, 230, 236; A. Męclewski, *Neugarten 27*, Warszawa 1974, s. 349—355; W. Jastrzębski, J. Sziling, *Okupacja hitlerowska na Pomorzu Gdańskim w latach 1939—1945*, Gdańsk 1979.

⁵ J. J. Terej, *Na rozstajach dróg. Ze studiów nad obliczem i modelem Armii Krajowej*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1978, s. 247—248. Tym samym dyskusyjna wydaje się teza J. J. Tereja, iż przypadek ten stanowił swojego rodzaju curiosum w dziejach ZWZ-AK, gdzie funkcje komendanta Okręgu powierzono osobie nie posiadającej stopnia oficerskiego. Przypuszczalnie błąd powstał w wyniku pomieszania pseudonimów, ponieważ szef sztabu Pomorskiego Okręgu ZWZ-AK, kpt. (ppłk.) J. Chyliński posługiwał się pseudonimem „Kamień”, którego niekiedy używał także J. Olszewski. Stąd w niektórych relacjach można spotkać błędną identyfikację tych dwóch osób.

rzem⁶. Po ukończeniu szkoły powszechnej, a następnie gimnazjum w Gostyninie rozpoczął naukę w Seminarium Nauczycielskim w Kutnie. Nie wiadomo, czy naukę kontynuował tam do końca. Na przeszkodzie stanęły bowiem trudności finansowe, spowodowane śmiercią ojca — jedyne go żywiciela rodziny.

W latach 1931—1933 odbywał służbę wojskową w Warszawie, po ukończeniu której otrzymał przydział do żandarmerii.

Poglądy polityczne J. Olszewskiego zbliżone były do programu Stronnictwa Narodowego (SN). Był zdecydowanym przeciwnikiem Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (BBWR) i Obozu Zjednoczenia Narodowego (OZN), co miało potem niekorzystny wpływ na późniejszą pracę zawodową. Pewien wpływ na ukształtowanie postawy J. Olszewskiego miał stryj — J. Olszewski (zamieszkały we Włocławku), który sympatyzował z SN. Mając szerokie kontakty wśród prawników (był sekretarzem Sądu Okręgowego), pomógł swojemu bratankowi w znalezieniu pracy. J. Olszewski rozpoczął pracę w Sądzie Grodzkim w Aleksandrowie Kujawskim w charakterze pomocnika sekretarza sądu. Mieszkał tam od 1933 r. wraz z matką i siostrą w domu państwa Jankowskich przy ulicy Rankowej 8 (obecnie ul. Krasickiego 12)⁷.

Mimo usilnych starań ze swojej strony nie był zmobilizowany w okresie kampanii jesiennej 1939 r. Wkrótce po wkroczeniu Niemców do Aleksandrowa Kujawskiego zajął się prowadzeniem nasłuchów radiowych oraz gromadzeniem materiałów wybuchowych i broni. Przy pomocy znajomego pirotechnika rozpoczął konspiracyjną produkcję granatów. Wskutek denuncjacji volksdeutscha, który znał J. Olszewskiego jeszcze przed wybuchem wojny, został zatrzymany i osadzony w areszcie, skąd udało mu się uciec. Nie opuścił jednak Aleksandrowa. Zmienił jedynie miejsce zamieszkania. W dniu 12 XII 1939 r. Niemcy powtórnie zamierzali go aresztować. Uprzedzając gestapowców zdołał ukryć radio i broń, a następnie zbiec do siostry mieszkającej w tym czasie we Włocławku. (Później rodzina Olszewskich została wysiedlona do Bedlna koło Turowa na Podlasiu, gdzie J. Olszewski kilkakrotnie ich odwiedzał). Radio ukrył na cmentarzu w Radziejowicach i prowadził tam nasłuch podczas późniejszej pracy podziemnej na terenie inspektoratu Włocławek. We Włocławku w 1940 r. nawiązał kontakt z szefem Sztabu Pomorskiego Okręgu ZWZ-AK, kpt. (ppłk.) J. Chylińskim, który go zaprzysiął. Współpracując

⁶ Odpis skrócony aktu urodzenia nr 34/1909/1, wydany 10 II 1978 r. w Gostyninie — udostępnił J. W. Zieliński. Można dodać, że J. Olszewski miał dwóch braci: Stanisława (urodzonego w Anglii — w pierwszych latach naszego stulecia rodzina Olszewskich opuściła kraj na kilka lat, ponieważ Leonowi groziła służba w wojsku carskim) i Mieczysława (zmarł jako kilkuletnie dziecko w Gostyninie), oraz siostrę Izabellę (Mossakowską). Relacja Z. Olszewskiej.

⁷ Relacje Z. Olszewskiej, M. Wittek, A. Rutkowskiego. Informacja od J. W. Zielińskiego. Por. także list płk. A. Sanojcy do redakcji WTK z sierpnia 1968 r.

z nim, J. Olszewski organizował Obwody Lipno i Nieszawa w Inspektoracie Włocławskim Związku Walki Zbrojnej, którego w lipcu 1940 r. został komendantem. Dowód osobisty miał wyrobiony na nazwisko Andrzeja Zdanowicza i zameldowany był jako pracownik fizyczny w Zakładzie Ogrodniczym Wacława Guzowskiego we Włocławku przy ulicy Starodębskiej⁸.

Ze względów bezpieczeństwa J. Olszewski przeniósł się do mieszkania sióstr Nowakowskich, także we Włocławku. Do stycznia 1941 r. pełnił funkcję komendanta Inspektoratu Włocławek. Na terenie tym znany był jako porucznik Andrzej Zdanowicz⁹. Bardzo często kontaktował się z Józefem Grussem („Stanisławem”), szefem wywiadu Okręgu. Wskutek masowych aresztowań musiał znowu opuścić teren swojego działania. Przez kpt. (ppłk.) J. Chylińskiego nawiązał kontakt z Feliksem Stenclem, zarządcą majątku Falborz.

W początkach 1941 r. poprzez swoją siostrę cioteczną Marię Wittek, szefa Wojskowej Służby Kobiet Komendy Głównej ZWZ, nawiązał w Warszawie kontakt z ppłk. (plk.) A. Sanojcą („Kortumem”) — szefem Oddziału Organizacyjnego KG ZWZ. Z kontaktu tego J. Olszewski, używający wówczas pseudonimu „Andrzej”, był bardzo zadowolony, ponieważ umożliwiał mu on dalszą, jeszcze szerszą działalność konspiracyjną. Przy kontaktach „w górę” (tzn. ze swymi przełożonymi na szczeblu Komendy Głównej) posługiwał się pseudonimem „Kamień”¹⁰.

Latem 1941 r. „Andrzeja” (w stopniu kapitana czasu wojny) skierowano z Warszawy na wybrzeże z zadaniem zorganizowania Podokręgu Północnego, którego został komendantem. Przerzut z Generalnego Gubernatorstwa na wybrzeże zorganizował ppłk (plk) A. Sanojca. W tym czasie Komenda Główna ZWZ dysponowała niektórymi tylko kontaktami pozostawionymi przez ekipę pierwszego komendanta Okręgu, mjr. Józefa Ratajczaka¹¹.

Po przybyciu na Pomorze „Andrzej” zamieszkał u Stencłów w Tuchlinie. Tam otrzymał nowe papiery na nazwisko Juliusz Wegner. Dokumenty te pomógł mu wyrobić Wincenty Szpręga, który wymeldował ze wsi Linia volksdeutscha noszącego to samo nazwisko. W akcję wyrobienia fałszywych papierów byli zaangażowani też Witowie i Dąbrowscy z Gdyni¹². J. Olszewskiego oficjalnie zameldowano u rodziny Krampów, gdzie miał przebywać jako pracownik fizyczny, zatrudniony w tartaku

⁸ Relacje Z. Olszewskiej, M. Wittek, H. Szewczykowej, plk. J. Chylińskiego; List plk. A. Sanojcy...

⁹ Relacje plk. J. Chylińskiego, M. Szewczyk, J. Zielińskiej, J. Stencel. Zob. także Akta Komendy Okręgu Pomorze, materiały M. Woźniaka.

¹⁰ Relacje J. Stencel, M. Wittek, A. Sanojcy.

¹¹ Relacje S. Kłosińskiej, A. Sanojcy. Zob. także M. Woźniak, rec. książki: K. Ciechanowski, *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim 1939—1945*, Warszawa 1972, „Przegląd Zachodni”, 1973, nr 2, s. 414.

¹² Relacje W. Szpręgi i J. Stencel.

Władysława Dullka na Grabówku. W rzeczywistości jednak mieszkał początkowo u Dąbrowskich, następnie u Wittów, a ostatnio u Rogozińskich przy ulicy Poprzecznej 18 (na Witominie). Kontakty w Gdyni, Gdańsku i Tczewie nawiązał za pośrednictwem szefa Sztabu Pomorskiego Okręgu, ppłk. J. Chylińskiego¹³.

Przez byłego posła Stronnictwa Narodowego na sejm, Jana Kwiatkowskiego, „Andrzej” skomunikował się z Janem Potrykusem. Pozostawał z nim w stałym kontakcie do momentu aresztowania. Na wybrzeżu „Andrzej” miał wyznaczone następujące zadania: po pierwsze, zorganizować siatkę podziemną; po drugie, przeprowadzić akcję scaleniową wśród istniejących już organizacji konspiracyjnych; po trzecie, zwerbować odpowiednich ludzi do pracy wywiadowczej. W tym celu zorganizował punkty obserwacyjne portu i okrętów wojennych. Informacje przekazywane były do Warszawy, a następnie do Londynu. Ułatwiały one później dokonywanie nalotów bombowych na Gdynię. Ponadto „Andrzej” miał kontakty z grupami wywiadowczymi Związku Jaszczurczego Armii Krajowej — Stefana Hensla i Klemensa Wickiego. W zakresie prac wywiadowczych udało mu się ustalić współrzędne pola minowego w Zatoce Gdańskiej. Zachował się meldunek szefa sztabu Okręgu, ppłk. J. Chylińskiego, skierowany do Biura Studiów Gospodarczych i Przemysłowych Oddziału II KG AK z dn. 10 II 1944 r. (L. dz. 9/44/21), który stwierdzał, że: „Przez niego [N.N. — B. Ch.] został prawdopodobnie sporządzony odrys pól minowych, za czym przemawia... [wyraz nieczytelny — B.Ch.]. W 2 tyg. po aresztowaniu „Andrzeja” znaleziono na melinie «A» [Andrzeja] jakieś specjalne i ważne plany. Wydaje mi się, że dane te, uzyskane swego czasu przez «A», odznaczają się pewną dokładnością i ścisłością”. Meldunek o zaminowaniu zatoki wysłano do Warszawy przez Leona Tojżę („Kiliński”).

Niejednokrotnie prowadząc rozmowy z członkami tajnych organizacji, J. Olszewski podkreślał, że konieczna jest jedność, ponieważ przygotowywane jest powszechne powstanie. W Gdyni chciał utworzyć sztab kierowniczy przysłej walki oraz zespół administracyjno-gospodarczy, który miał objąć władzę. Wykorzystując drogę morską, „Andrzej” zorganizował sieć przerzutową z Gdyni do Szwecji. Działalność ta była prowadzona w ramach specjalnej komórki „Wiking”, powołanej do użytku szefa Sztabu Okręgu. W akcjach tych brał też udział Henryk Grüetzmacher¹⁴.

¹³ Relacje S. Kłosińskiej, P. Burzyńskiej (Kramp), J. Stencel, W. Dullka, J. Chylińskiego.

¹⁴ Arch. Muzeum Stutthof. Zob. także relacje płk. J. Chylińskiego, N. Deyny, J. Mądrzejewskiego, F. Gburka, J. Potrykusa, W. Kopickiego, U. Selonki, K. Feigel, M. Szucy, J. Żmudzińskiego, J. Kausa, M. Rogozińskiej, K. Rogozińskiej, S. Kłosińskiej; B. Chrzanowski, *Komunikat. Przerzuty działaczy konspiracyjnych z wybrzeża do Szwecji w latach 1939—1945*, [w:] *Symposium. Wkład i wysiłek ludności ziemi gdańskiej w walkę narodu polskiego o wyzwolenie narodowe i społeczne w latach 1939—1945*; cz. II, Gdańsk 1979, s. 9.

Należy podkreślić, że tworzenie siatki konspiracyjnej przez „Andrzeja” odbywało się w znacznej mierze przy współudziale istniejących już grup, jak np. grupa Witta czy Szare Szeregi (L. Cylkowski). J. Olszewski nawiązał także kontakt z Tajną Organizacją Wojskową „Gryf Pomorski”. W sprawozdaniu swoim Piotr Jarocki („Antoni”, „Juhas”), komendant Inspektoratu chojnicko-tczewskiego (do 1944 r.), pisał: „W dniu 1 lipca 1942 roku otrzymałem od ś.p. kolegi Andrzeja rozkaz podejścia do T.O.W.G.P. celem podporządkowania jej nam”¹⁵.

Ze swojej pracy „Andrzej” składał kilkakrotnie raporty ppłk. J. Chylińskiemu w Bydgoszczy, w lokalach konspiracyjnych. Omawiano wtedy postęp w nawiązywaniu sieci konspiracyjnej, perspektywy jej rozwoju oraz trudności w funkcjonowaniu podziemia na terenach „wcielonych” do Rzeszy. Zdawano sobie w pełni sprawę z konieczności stosowania odmiennych metod w działalności AK na tych ziemiach. „Andrzej” utrzymywał także kontakt z płk. A. Sanojcą¹⁶.

We wrześniu 1942 r. komendant główny AK, gen. Rowecki („Grot”), wysłał meldunek do Londynu: „Okręg Pomorze «207» [...]. Okręg podzielony na 3 Podokręgi: północny, zawierający 3 inspektoraty rejonowe [...]. Kmdt Podokręgu ob. «Andrzej»”¹⁷.

Operatywną działalność J. Olszewskiego przerwała kontrakcja gestapo. W lecie 1942 r. „Andrzej” utracił łączność z Bydgoszczą. Mimo usilnych starań nie udało mu się jej nawiązać w pełni po raz drugi. W dniu 5 X 1942 r. został aresztowany na Witominie w mieszkaniu Rogozińskich. Wraz z nim aresztowano S. Rogozińską, S. Kłosińską i K. Rogozińską. „Andrzej” nieraz uprzedzał, że w przypadku aresztowania zażyje truciznę, którą stale nosił przy sobie. Tak też się stało. Jednakże trucizna była nieco zwietrzała i zaczęła działać dopiero po przybyciu do gmachu gestapo na Kamiennej Górze w Gdyni. Aresztowani słyszeli tylko krzyki gestapowców, najwidoczniej nie spodziewających się nagłej śmierci „Andrzeja”. Podczas śledztwa gestapo starało się ukryć ten fakt, pokazując nawet podczas przesłuchań jego zdjęcie (przypuszczalnie wykonane po śmierci). Wiadomość o aresztowaniu i tragicznej śmierci J. Olszewskiego została przekazana do Warszawy przez ppłk. J. Chylińskiego¹⁸.

W marcu 1943 r. gen. „Grot” informował Naczelnego Wodza, że: „W związku z masowymi aresztowaniami, dokonanymi na terenie Okręgu [Pomorskiego — B.Ch.] na przełomie 1942 r., prace organizacyjne

¹⁵ Arch. KW PZPR Gdańsk, sygn. 49/IV/2. Zob. także relacje A. Jareczka, J. Potrykusa, S. Kłosińskiej.

¹⁶ Relacje A. Sanojcy (płk), M. Wittek, J. Chylińskiego; List płk. A. Sanojcy.

¹⁷ „Meldunek organizacyjny nr 170 za okres od 1 III do 31 VIII 1942”, materiały płk. A. Sanojcy.

¹⁸ Relacje Z. Olszewskiej, H. Szewczyk, S. Kłosińskiej, M. Szucy, J. Stencel, M. Wittek, K. Rogozińskiej, J. Chylińskiego.

w większości terenu i komórek uległy zawieszeniu. Komendant Podokręgu morskiego został aresztowany...¹⁹.

„Andrzej” został odznaczony Krzyżem *Virtuti Militari* V kl. (rozkaz L.dz. 732/272/BP I z dn. 27 VII 1944 r.), Krzyżem *Walecznych* i *Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami*²⁰.

J. Olszewski zginął śmiercią bohaterską, nie ujawniając niczego gestapo. Położył ogromne zasługi w zorganizowaniu konspiracji zarówno w południowych rejonach Pomorza, jak i na wybrzeżu. Wydaje mi się, że postać ta zasługuje na upamiętnienie. Imię jego powinno patronować jakiejś ulicy albo drużynie harcerskiej w Gdyni lub we Włocławku.

SUMMARY

JÓZEF OLSZEWSKI (1909—1942)

The article is an attempt at outlining the biography of Resistance Army (ZWZ-AK) political worker J. Olszewski. He was born in a workers family in Gostynin on the 10 I 1909. His political outlooks came closer to those of Democratic Party. From 1933 he lived in Aleksandrów Kujawski. When Germans occupied the town, he set up an underground organization. He was in constant touch with Kpt. Lieut. Colonel J. Chyliński, the chief staff officer of Pomerania division of Resistance Army. In 1941, he was directed to the Coast and nominated as Commander of North Sub-division. However, on 5 X 1942, he was arrested by Gestapo, took poison and committed suicide in Gdańsk prison.

ZUSAMMENFASSUNG

JÓZEF OLSZEWSKI (1909—1942)

Der Artikel ist ein Versuch eine biographische Skizze über Józef Olszewski, dem Funktionär des ZWZ-AK (Bund des Bewaffneten Kampfes der Heimatarmee) darzustellen. Er wurde am 16. I. 1909 in Gostynin geboren. In seinen politischen Anschauungen war er dem Programm von „Stronnictwo Narodowe” (Nationale Partei) sehr nah. Seit 1933 (wohnte er in Aleksandrów Kujawski. Als die Deutschen die Stadt einnahmen, gründete er eine Konspirationsorganisation. Er stand in Kon-

¹⁹ *Armia Krajowa w dokumentach (czerwiec 1941 — kwiecień 1945)*, t. II, Londyn 1973, s. 467. Por. także B. Chrzanowski, *Zarys...*, s. 123.

²⁰ Relacja płk. J. Chylińskiego; Akta KO Pomorze (w zbiorach autora).

takt mit dem Chef des Kreisstabs ZWZ-AK Pomorze. Im Jahre wurde er nach ehem. Kreis Morski delegiert und zum Kommandanten des Unterkreises Nord ernannt. Am 5 X 1942 wurde en von der Gestapo verhaftet. In dem Gefängnis in Gdynia hat er sich mit Hilfe von Gift das Leben genommen.

СОДЕРЖАНИЕ

ЮЗЕФ ОЛЫШЕВСКИ (1909—1942 ГГ.)

Статья является попыткой биографического эскиза о деятеле ZWZ-AK (Союз вооруженной борьбы — Армия Крайова), Ю. Ольшевски. Он родился 10 I 1909 г. в г. Гостынин в семье рабочих. Его политические взгляды были сходны с программой Национальной партии. С 1933 г. он жил в Александрове Куявским. После перехвата города немцами он основал подпольную организацию. У него были сношения с начальником штаба Поморского округа СВБ-АК, капитаном (подполковником) Й. Хилинским. В 1941 г. он был направлен на Побережье и назначен Комендантом Северного подокруга. Однако 5 X 1942 г. он был арестован гестапо. В гдыньской тюрьме он покончил жизнь самоубийством, принимая яд.